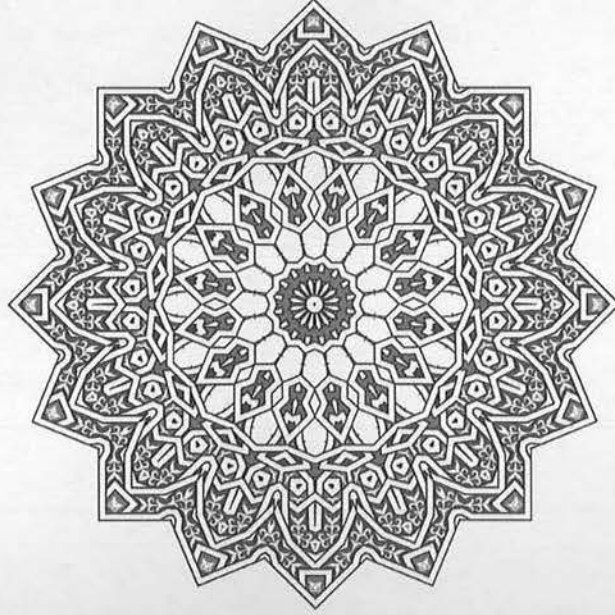

TARTIŖMALI İLMİ TOPLANTILAR DİZİSİ

İSLÂMÎ İLİMLERDE KLASİK VE MODERN YAKLAŖIMLAR

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

ISBN: 978-625-6506-25-1

Sertifika No: 50201

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 110
Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 36

Kitabın Adı

İslâmî İlimlerde Klasik ve Modern Yaklaşımlar

Yayın Hazırlığı

Dr. İsmail KURT – Seyit Ali TÜZ

Koordinatör

Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Rektör Yardımcısı

Kapak Tasarım

Halil YILMAZ

Baskı, cilt:

ÇINAR MAT. ve YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.

100. Yıl Mahallesi Matbaacılar Caddesi

Ata Han No:34 / 5 Bağcılar - İSTANBUL

Tel: 0212 628 96 00 - Faks: 0212 430 83 35

Sertifika No: 45103

1. Basım

Ekim 2023/ 500 adet basılmıştır.

İletişim Adresi:

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No: 7 Eyüpsultan /

İstanbul Tel: (0212) 491 19 03 - 04 – Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarneyriyat.com.tr – siparis@ensarneyriyat.com.tr

İSLÂMÎ İLİMLERDE
KLASİK VE MODERN
YAKLAŞIMLAR

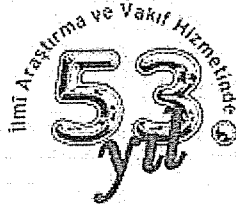
Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı

İstanbul, 15-16 Ekim 2022

Eresin Topkapı Hotel
Toplantı Salonu

İstanbul 2023

© Bütün hakları mahfuzdur. Bu kitap İslâmî İlimler Araştırma Vakfı tarafından yayına hazırlanmış olup tebliğlerin ilmî ve fikrî muhteva ile dil bakımından sorumluluğu tebliğ sahiplerine, te'lif hakları İSAV'a, basım organizasyonu ise anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

Toplantıyı Tertipleyenler

I- İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
Elmalıkent Mahallesi Elmalıkent Caddesi No: 4 Ümraniye / İstanbul
Tel: +90 216 474 08 60 - Faks: +90 216 474 08 75
E-Posta: 29mayis@29mayis.edu.tr

II- İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI (İSAV)
Kızıtaşı, Kâmil Paşa Sokak, No. 5; Fatih-34080/İstanbul
Tel: +90 (0212) 523 54 57 – 523 74 36 Faks: 523 65 37
Web Sitesi: <http://www.isavvakfi.org> – isav.org.tr
e-posta: isav@isavvakfi.org – isav@isav.org.tr

Kütüphane Bilgi Kartı:

İslâmî İlimlerde Klasik ve Modern Yaklaşımlar, Editör: İlyas Çelebi, 1. bs. –
İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023, 528 s.; 16x23,5 cm.

ISBN : 978-625-6506-25-1

(İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 110)

1. İslâm tarihi, 2. Kelâm, 3. Endülüs, 4. İctimaî hayat

Dizin ve kaynaklar var.

AKTÜEL YÖNELİMLER VE YÖNTEMLER EKSENİNDE ÇAĞDAŞ DÜNYADA TASAVVUF

*Salih ÇİFT**

Giriş

Düşünce ve uygulama yönüyle tasavvufun aktüel durumu hakkında isabetli teşhisler ortaya koyabilmek için oluşum, gelişim ve yayılım dönemlerinde üretilen fikirlerin ve bunlara dayalı olarak hayata geçirilen pratiklerin zaman içerisinde maruz kaldığı değişim ve dönüşümleri ve de bu süreçlerde sûfleri motive eden hususları doğru bir şekilde tespit etmek gerekir. Burada sözü edilen “değişim” ve “dönüşüm” tabirlerinin olumsuz anlamlarıyla kullanılmadığını bilhassa vurgulamakta fayda vardır. Zira tasavvuf adıyla anılan olgu tarih sahnesine çıktığı andan itibaren sürekli olarak diri kalabilmesini söz konusu değişim ve dönüşüm imkânlarını bünyesinde barındırmış olmasına borçludur. Bahse konu “imkân”larla kastedilen ise sûflerin -en azından kâhır ekseriyetinin- baştan itibaren bir ilke olarak benimsedikleri “düşünce esnekliği” ve bunun tabii bir neticesi olarak tezahür eden “müsamahakâr tavır”dır.

Öte yandan sûfi kimliğin başat niteliklerinden biri olan “müsamaha” tarih boyunca muhtelif kesimlerce çeşitli amaçlar güdülerek istismar edilmiştir. Bu durum zaman içerisinde sûfi kimliğini kullanan marjinal grupların ve de münferit hareket etmeyi yeğleyen kimi kural tanımaz bireylerin ortaya çıkarak genel olarak tasavvufun zan altında kalmasına sebep olabilecek fikirleri üretip yaymalarına kapı aralamıştır. Bu doğrultudaki tercihler tasavvuf tarihinin ilk dönemlerinden itibaren zaman zaman belli sıkıntıların yaşanmasına sebep olmuştur. Dahası özellikle tasavvuf muhalifi kesimler hemen her dönemde bu kapsamdaki olumsuz örnekleri tasavvufun bütününe ilzam edecek şekilde kullanma yoluna gitmişlerdir ve halen de bu tavırlarında herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. Sonuçları itibarıyla ciddi sıkıntılara yol açan bu tür menfi tezahürlere rağmen tasavvufun geneline hâkim olan müsamahakâr tavır ve esnek yaklaşım sayesinde sûfi mütefekkirler her yeni dönemde ve her yeni muhatap ve problem karşı-

* Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, sa-cift@uludag.edu.tr

sında zamanın ruhuna uygun söylemler ve işlevsel yöntemler geliştirerek genelde İslâm toplumunun, özelde ise tasavvuf erbabının ihtiyaçlarına cevap verebilecek üretimi başarmışlardır. Kelimenin klasik manasında olmamakla birlikte bu durumu tasavvuf sınırları içerisinde bir tür “tecdîd” olarak adlandırmak olasıdır. Nitekim modern zamanlara ait tezahürlerden biri ekseninde gerçekleştirilen bilimsel bir araştırmanın ulaştığı sonuca göre örneğin Nakşbendîlik vakası hızla değişen çağdaş toplumlar bağlamında tasavvufi modellerin gücünü ve dayanıklılığını göstermesi açısından bilhassa dikkate değerdir.¹

Dışarıdan bakıldığında böylesi bir hükme varmak mümkün gözükse de bunun bütün sûfiler için takdir edilmesi gereken bir durum olmadığı ifade edilmelidir. Zira her bir yeni dönemde yaşayan sûfilerin önemli bir bölümü tecrübe edilmekte olan değişim ve dönüşümleri tasavvufun özü açısından bir tür bozulma olarak görmüşler ve bunları ciddi şekilde eleştiriye tabi tutmuşlardır. Örneğin Abdülkerim el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) “bu yolda bir duraklama söz konusudur, hayır, bilakis, hakikatte yolun kendisi ortadan kalkmıştır” şeklindeki tespitini bu kapsamda değerlendirmek gerekir.² Tasavvufun henüz emekleme evresinde dile getirilen bu tarz ifadelerin sahipleri kendilerini “sûfî” olarak takdim eden çağdaş oluşumların mensuplarıyla ve de bunların çeşitli beyanları ve uygulamalarıyla karşılaşmış olsalardı kendi dönemlerindeki sıkıntılı tezahürler karşısında “bugün tasavvuf hakikati olmayan bir isimdir; daha evvel ismi olmayan bir hakikat idi”³ dediklerine muhtemelen bin pişman olurlardı.

Bu yazı günümüz dünyasında aktif olan tasavvufi yapılara ait muhtelif beyanlar ve uygulamalar üzerinden tasavvufi hayatın aktüel durumuna dair genel bir fikre ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu maksatla öncelikle ilk dönemden itibaren maruz kalınan yeni şartlar karşısında sûfilerin geliştirdikleri dil ve yöntemlere dair kronolojik bir özet verilecektir. Akabinde sırasıyla İslâm dünyasında, Batı’da ve özel olarak da Türkiye’de faaliyet gösteren çeşitli yapıların belli icraatları ekseninde çağdaş dünyada tasavvuf alanındaki muhtelif türdeki tezahürleri üzerinde durulacaktır. Konunun hayli kapsamlı olması sebebiyle ilgili

¹ Bk. Voll, John O, “Contemporary Sufism and Current Social Theory”, *Sufism and the ‘Modern’ in Islam* (ed. Martin van Bruinessen, Julia Day Howell) içinde, New York 2007, s. 287.

² Bk. Abdülkerim el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* (thk. Enes Muhammed Adnan eş-Şerfâvî), Cidde 2017, s. 81.

³ Bk. el-Hücvîrî, Ali b. Osman el-Cüllâbî, *Keşfu'l-mahcûb, Hakikat Bilgisi* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982, s. 123.

hususlar olabildiğince bütünü örnekleyici vakalar bağlamında ele alınacaktır.

Tasavvufî Gelenekte Dil ve Yöntem Güncellemelerine Dair Bir Kronoloji

Tepkisel ve pratik yönü güçlü bir hareket olarak ortaya çıkan tasavvufun ilk temsilcileri durumundaki öncü zâhidlerin esasen mevcud alternatif bir din anlayışının hayata geçirilmesi sürecinde ürettikleri yeni yorumların ve de bunlara dayalı uygulamaların tamamının dinî alan dâhilinde yeni bir yöntem iddiasını bünyesinde barındırdığı aşikârdır. “Toplumsal düzeydeki ahlâkî olgunluğun bireysel bazdaki arınmaya bağlı olduğu” tezini savunan bu yaklaşımın sahipleri mevcut dinî terimleri anlayışlarına uygun anlamlarla donatmak suretiyle özgün bir dilin oluşum sürecini başlatmış oluyorlardı.

Yaklaşık iki asır boyunca hayli aktif bir tarzda ilerleyen bu sürecin sonunda zaman içerisinde “tasavvuf” adıyla bilinen olgu gerek düşünce gerekse eylem boyutuyla temayüz etmeye başlamıştır. Eylemin ön planda olduğu önceki evrenin aksine fikrî zeminin inşa edilmeye başlamasıyla birlikte farklı tercihler ister istemez görüş ayrılıklarına ve dolayısıyla belli düzeyde çatışmalara da yol açmıştır. Bu zaman diliminde bizatihi tasavvufun içinden, sûfilerden yine sûfilere yöneltilen çeşitli eleştiriler arasında “Melâmetî” anlayışı benimseyenlere ait olanlar hedeflenen ahlâkî arınma ve manevî olgunluk için mevcudun kifayetsizliği gerekçesiyle bir kere daha zamana ve şartlara uygun yeni bir yöntemin ve buna uygun yeni bir dilin gerekliliğine işaret etmekteydi. Şu halde bu açıdan ilk dönem Melâmetîliğini dönemin tasavvuf anlayışı çerçevesinde özgün bir yöntem ve dil güncellemesinin somut örneği olarak nitelendirmek imkân dâhilindedir.

Birkaç asır sonra genel olarak İslâm düşüncesinde, özelde ise tasavvufta dil ve yöntem güncellemesi ihtiyacına binaen büyük bir titizlikle ve pratiğe dayalı olarak hayata geçirilen en önemli teşebbüslerden biri hiç şüphesiz Ebû Hâmid el-Gazzâlî’ye (ö. 505/1111) aittir. Onun özellikle *İhyâ’u ‘ulûmi’ d-dîn* adlı şâheseri söz konusu teşebbüsün ürünü olup etkisini asırlar boyunca hayli güçlü bir tonda hissettirmiştir. Gazzâlî bu başarısında kendisinden önce tabir caizse daha küçük ölçekte benzer girişimlerde bulunup bu yolun taşlarını döşeyen Hâris b. Esed el-Muhâsibî (ö. 243/857), Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932), Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî (ö. 378/988) ve Abdülkerîm el-Kuşeyrî gibi isimlere çok şey borçludur.

İstikameti itibariyle farklı olmakla birlikte, önce Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) tarafından sistematik bir tarzda ortaya konulan ve sonrasında takipçileri eliyle geliştirilip yaygınlaştırılan “vahdet-i vücûd” fikri ekseninde üretilenleri yine bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Zira söz konusu düşüncenin, içinden geçtiği badirelerle dolu sürecin etkisiyle hayata bakışı, beklentileri ve dolayısıyla hedefleri değişen İslâm âleminin mevcut durumuna uygun olduğu düşünülen bir yeni yorum tarzı olarak zuhur ettiği söylenebilir. Çoğunlukla aynıymış gibi gösterilmeye çalışılsa da İbnü'l-Arabî'den oldukça farklı bir yaklaşımın temsilcisi olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye (ö. 672/1273) ait görüşler için de benzer cümleleri kurmak imkân dâhilindedir.

Esasen kendisi de bir tarikat mensubu olmakla birlikte,⁴ özellikle tasavvuf muhalifi kesimlerin görüşlerine sıklıkla müracaat ettikleri İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) fikirlerinden etkilenerek kendi dönemindeki çeşitli tasavvufî uygulamalara yönelik eleştirileriyle tanınan Birgivî Mehmed Efendi'den (ö. 981/1573) ciddi düzeyde istifade eden Kadızâdeliler hareketi üzerinden Osmanlı tasavvufuna tesirinden çok daha güçlüsü yaklaşık iki asır sonra Kuzey Afrika'da ortaya çıkan bazı tarikatlar üzerinde olmuştur. Bunun neticesinde ilgili yapılar geleneksel formun dışına çıkarak klasik tasavvufun temel iddialarını aşan yeni bir söylem ve yeni bir yöntem teklifiyle muhataplarını yönlendirmeye çalışmışlardır.⁵

Aktüel koşullar çerçevesinde söylem ve eylem güncellemesine giden ve bu yönleriyle tasavvufun günümüzdeki seyrine tesir eden ilgili tasavvufî oluşumlar içerisinde bilhassa Batı kaynaklı sömürgecilik faaliyetleri karşısında Müslüman coğrafyanın muhtelif bölgelerinde ortaya çıkan çeşitli direniş hareketlerini örgütleyen sûfî gruplar en dikkat çekici olanlardır. Coğrafi anlamda birbirinden hayli uzak bölgelerde faaliyet gösteren bu gruplar birçok ortak özelliği haizdir. Zamanın ruhuna uygun olarak, “dinî alanda topyekûn bir ıslahatın gerekliliğine inanmış olmaları” sözü edilen ortak özelliklerin başında gelmektedir. Bahis konusu hareketlere önderlik eden şahsiyetler bu doğrultuda özelde tasavvufî düşünceyi genelde ise geleneksel İslâm yorumunu içinde bulundukları zamanın şartlarına ve ihtiyaçlara göre ye-

⁴ Bk. Yüksel, Emrullah, “Birgivî”, *DİA*, VI, 191.

⁵ Bu konuya dair farklı bir değerlendirme için bk. Lawrence, Bruce B., “Sufism and Neo-Sufism”, *The New Cambridge History of Islam* (ed. Robert W. Hefner) içinde, Cambridge 2010, s. 355-384.

niden değerlendirmeye tabi tutmanın zorunluluğuna kani olmuşlardı. Onlar tarafından benimsenen bu tavır aslında ilgili dönemde bütün İslâm dünyasına hâkim olan anlayışın tasavvuf alanındaki yansıması olarak değerlendirilmelidir.⁶

Sözü edilen gruplar genelde dinî özelde ise tasavvufî sahadaki ıslahat noktasında hemfikir olmakla birlikte bunun pratiğe aktarılması sürecinde birbirinden farklı tercihler ortaya koymuşlardı. Bu kapsamda örneğin Hint Altkıtası'nda Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1176/1762) Muhyiddîn İbnü'l-Arabî ile İmam-ı Rabbânî'nin (ö. 1034/1624) görüşlerinin uzlaştırılması yanında ictihadın öneminin yeniden vurgulanması esasına dayalı bir yaklaşımı benimserken,⁷ Kuzey Afrika'da Muhammed b. Ali es-Senûsî (ö. 1276/1859) Vehhâbîliğin müspet ya da menfî manadaki tesiriyle mutedil yolu bulma geyretini ortaya koymakta,⁸ Cezayir, Fransa, Türkiye ve Suriye gibi farklı coğrafyalardaki ikametleri sayesinde farklı kültürleri tanıma fırsatı bulan Emîr Abdülkâdir el-Cezâirî (ö. 1883) ise Ekberî ekolden yana bir tavır sergilemekteydi.⁹ Bu dönemde Nijerya'da faaliyet yürüten Osman b. Fûdî (ö. 1817) ilk dönem tasavvufunda örneklerine bolca rastlanan tasavvuf fıkıh ilişkisine vurgu yapmakta, fıkha uygun bir tasavvuf anlayışının esas olduğunu beyan etmekteydi.¹⁰ Burada bahsi geçen sûfilerin ıslahatçılıklarıyla kastedilen hususun aynı dönemde ortaya çıkan ve ilerleyen zamanda etkisini artıran Müslüman modernistlerin yaklaşımlarından birçok noktada ayrıştığını hatırlatmakta fayda vardır.¹¹

⁶ Burada sözü edilen ıslahat fikri ekseninde görüş beyan edip faaliyet yürüten çeşitli isimler hakkında mesela bk. Fazlur Rahman, *Islam*, s. 201 vd..

⁷ Bk. Ahmad, Aziz, *Studies in Islamic Culture in the Indian Environment*, Oxford 1964, s. 202 vd..

⁸ Martin, Bradford G., *Sömürgecilğe Karşı Afrika'da Sûfî Direniş* (trc. Fatih Tatlıoğlu), İstanbul 1988, s. 135. Senûsî'nin yaklaşım tarzı her iki kesim tarafından tam olarak anlaşılamadığından Vehhâbîler de Vehhâbîlik muhalifleri de aynı oranda kendisine ve hareketine şüpheyile yaklaşmışlardır, bk. Özköse, Kadir, *Muhammed Senûsî, Hayatı, Eserleri, Hareketi*, İstanbul 2000, s. 181.

⁹ Bk. Muslu, Ramazan, *Emîr Abdülkâdir el-Cezâirî, Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul 2011, s. 127 vd..

¹⁰ Özköse, Kadir, *Sûfî Davetten Devlete, Osman b. Fûdî ve Sokoto Halifeliği*, İstanbul 2004, s. 151-153.

¹¹ Modernistlerin ıslahatçı sûfilerden tamamen farklı görüş beyan ettikleri bazı hususlar hakkında bk. Sıddıkî, Mazharuddîn, *İslâm Dünyasında Modernist Düşünce*, (trc. Murat Fırat, Göksel Korkmaz), İstanbul 1990, özellikle s. 178, 183.

Bu yapıların bir başka özelliği ise “şeriatin esas kılınması” hususuna vurgu yapmış olmalarıydı. Bu vurgu bilhassa Hâlid-i Bağdâdî’nin (ö. 1827) öncülük ettiği akımda ve temasta bulunduğu gruplarda çok daha belirgindir. Bu gerçekten hareketle alanın uzmanlarından olan Hamid Algar şöyle demektedir: “Mevlana Hâlid’in, Nakşîliğin geleneksel şeriat vurgusundan ve İslâm dünyasının XIX. yüzyıl başlarında içinde bulunduğu tehlikeli kavşağın farkına varmasından kaynaklanan açık bir sosyopolitik misyon anlayışı vardır.”¹² Benzer şekilde Osman b. Fûdî tıpkı diğer İslâmî disiplinler gibi tasavvufun da Kur’ân ve sünnetle kayıtlı olduğu kanaatindeydi.¹³ Söz konusu liderlerin hemen tamamı yalnızca ferdî planda değil devlet düzeyinde de şer’î sınırlara riayetın esas olması gerektiği noktasında ısrarcıdılar.

Dönemin modernist olarak adlandırılan kesimi tasavvufun içe dönüşü esas alan eğitim yönteminin Müslümanları pasifize ettiği şeklindeki eleştirilerine rağmen¹⁴ bu yapılar “bireysel ve yerel değil topyekûn kurtuluşu gaye edinirken¹⁵ müthiş bir devinime önderlik etmişlerdi. Bir başka ifadeyle onlar içe dönüşün gereği olan mücâhedenin neticelerini dışa yönelik cihâd ve dolayısıyla Müslümanların kurtuluşu için motivasyon kaynağı olarak kullanmaya teşebbüs etmişlerdi ki bu ilk zâhid topluluklardan bazılarının aynı doğrultudaki tercihlerini hatırlatmaktadır.¹⁶ Ayrıca bu yaklaşım “mevcut şartlar üzerinden tavır belirleme” şeklindeki tasavvufî ilkeye de oldukça uygundur.¹⁷

Bu genel girişten hareketle, ana ilkelerden feragat etmemek kaydıyla, sûfilere yöntem ve dil güncellemesi yapmaya sevk eden hususları şu şekilde toparlamak mümkündür:

- a) Sosyal değişim ve dönüşümlerin tesiri,
- b) Tasavvufun kendi iç dinamikleri,
- c) Dışarıdan gelen eleştiriler,

¹² Algar, Hamid, Algar, Hamid, “Nakşbendî Tarihinin Siyasî Boyutları”, *Nakşbendilik* (haz. A. Cüneyd Köksal), İstanbul 2007, s. 79.

¹³ Özköse, Kadir, *Sûfî Davetten Devlete*, s. 153.

¹⁴ Söz konusu iddia için mesela bk. Sıddıkî, Mazharuddîn, *İslam Dünyasında Modernist Düşünce*, s. 29.

¹⁵ Abu-Manneh, Butrus, “Hâlidîliğin Yükselişine ve Gelişmesine Yeni Bir Bakış”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler* (haz. A. Yaşar Ocak) içinde, Ankara 2005, s. 267-301.

¹⁶ Bk. Knysh, Alexander, *Islamic Mysticism: A Short History*, Leiden 2000, s. 17-18.

¹⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 586.

d) Diğer dinî disiplinler dâhilinde yaşanan gelişmelerin doğal etkisi.

Genel Olarak İslâm Dünyasında Tasavvuf Açısından Aktüel Durum

İslâm dünyasında tasavvufun aktüel durumu hakkında konuşmak yukarıda ana hatlarıyla özetlenen seyre vâkıf olmayı gerektirdiği gibi ondan çok daha fazla dünya tarihinin yakın dönemlerindeki gelişmelerden haberdar olmayı zorunlu kılmaktadır. Zira an itibarıyla yaşananlar büyük oranda söz konusu gelişmelerin doğal neticeleri durumundadır. Buradan hareketle tasavvufun İslâm dünyası dâhilindeki mevcut durumunu ve büyük ihtimalle gelecekteki halini belirleyecek olan hususları şu başlıklar altında toplamak mümkün gözükmektedir:

- a) Yakın tarihte dünya genelinde vuku bulan gelişmelerin genel olarak inançlar ve düşünceler üzerindeki yönlendirici etkisi,
- b) Süfîlerin ve dolayısıyla tasavvufî yapıların siyasî otoriteyle kurdukları ilişki biçimlerinin tesiri,
- c) Tasavvufî oluşumlara global düzeydeki planlarda biçilen rol,
- d) Tasavvufî oluşumların İslâm dünyasının dâhilinde ya da hâricinde faaliyet gösteren diğer dinî yapılarla farklı tarzlardaki temasları,
- e) Özellikle Amerika ve Avrupa menşeli yeni dinî hareketlerin (new-age) doğrudan ya da dolaylı olarak tasavvufî alana tesiri.

Şüphesiz burada zikredilenler hâricinde bir şekilde belirleyiciliği bulunan başkaca başlıklardan da söz etmek mümkündür. Yukarıda listelenen hususların detaylarına gelince:

- a) Yakın tarihte dünya genelinde vuku bulan gelişmelerin inançlar ve düşünceler üzerindeki yönlendirici etkisi:

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaklaşık bir asır boyunca genel olarak dünyada yaşanan gelişmeler doğrudan ya da dolaylı olarak tasavvufun seyrini de etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu gibi İslâm dünyasının önde gelen ülkelerinin askerî ve iktisadî açıdan iyice zayıfladığı, buna mukabil bazı Batılı devletlerin hızlı bir şekilde güçlendiği evrede çoğunlukla çeşitli komplekslerle hareket etikleri anlaşılan kesimlerin maruz kalınan sıkıntının kaynaklarından biri olarak kendilerine göre yanlış din anlayışlarını işaret etmeleri ve bunlar içerisinden de tasavvufu öne çıkarmaları burada ele alınan konu açısından önemlidir. Tasavvufa hücum noktasında hemfikir olan Batıcı moder-

nistlerle öze dönüşçü seleflerin bu dönemde tasavvuf hususunda aynı hükme varmış olmaları ise bilhassa dikkate değerdir. Başta söz konusu kesimler olmak üzere muhtelif cephelerden gelen tenkitlerin bazı tasavvufi oluşumların benimsemiş oldukları anlayışları ve ilgili uygulamalarını gözden geçirme yoluna gittikleri bilinmektedir. Dolayısıyla yalnızca belli bir coğrafyada değil İslâm dünyasının hemen her tarafında faaliyet yürütmekte olan tasavvufi yapılar fikrî açıdan sözü edilen gelişmelerin tesiriyle gerek düşünce ve gerekse uygulama noktasında yeni bir evreye girmişlerdir.

Genel olarak “bid’atlerden ve hurafelerden uzak”, “Ehl-i Sünnet çizgisinde” vb. klişeler burada sözü edilen yapıların temsilcileri tarafından sıklıkla kullanılmakla birlikte kendilerinin “bid’at” ve “hurafe” kavramlarına yükledikleri anlamlar ile muhalifleri olan selefler ve modernistlerin kastettikleri kesinlikle örtüşmediği bilhassa vurgulanmalıdır.

b) Sûfilerin ve dolayısıyla tasavvufi yapıların siyasî otoriteyle kurdukları ilişki biçimleri:

Modern zamanların kendine özgü şartları dolayısıyla da İslâm dünyasının farklı bölgelerinde faaliyet gösteren tasavvufi gruplar ya da bireysel hareket eden belli isimler fikir ve eylem güncellemesine gitmişlerdir. Köken ve meşrep olarak benzerlik arz etmemekle birlikte ortak hedefler ve bunlara ulaşmak için hayata geçirilen uygulamalar sebebiyle birbirini andıran oluşumlar bu noktada ilk akla gelenlerdir. Yalnızca yerel ve ulusal ölçekte değil global düzeyde de ses getiren icraatları ile ön planda bulunmayı arzu eden bu oluşumların en dikkate değer özellikleri merkezlerini oluşturan mahallerdeki siyasî otorite ile geliştirdikleri ve özü itibarıyla her iki tarafın çıkarını gözetken yakın ilişkilerdir. Yerel siyasî otorite ile tesis edilen bu temasın ilgili merkez ülkeler dışında da ciddi düzeyde işe yaradığına dair veriler mevcuttur. Bu yazı kapsamında her bir grubu tek tek ele alarak incelemek mümkün olmadığından pek çok açıdan bütünü örnekleme özelliği bulunan bazı vakalar üzerinden bu konu aydınlatılmaya çalışılacaktır.¹⁸

Bu kapsamda zikredilebilecek ilk örnek Fas merkezli Bûdşîsiyye tarikatıdır. Esasen Kâdirîliğin bir kolu olarak Fas’ın kuzeyindeki Berberî kabileler arasında ortaya çıkan ve 1980’lerden itibaren hızla

¹⁸ Genel olarak sûfi-siyaset ilişkileri hakkında farklı dönemlere ait örnekleri barındıran bir çalışma için bk. Çift, Salih ve dğr. (ed.), *Tarihten Günümüze Sufî-Siyaset İlişkileri: Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*, İstanbul 2020.

büyüyen ve dolayısıyla görünürlüğü artan Bûdşîşiyye her açıdan ilginç bir yapılanmadır. Zira gerek hızlı yükselişi ve gerekse faaliyet tarzı itibarıyla Bûdşîşiyye İslâm dünyasında aynı zaman diliminden itibaren belli merkezler tarafından bir şekilde desteklenen ve hâlen etkin olan pek çok tarikat ya da cemaatin nereden gelip nereye gittiğini tespit noktasında en uygun nümûne durumundadır. Bûdşîşiyye 1972 yılında tarikatın başına geçen Şeyh Hamza (ö. 2017) ile birlikte zamanın ruhuna uygun gelişmelere imza atarak öncelikle Kur'ân ve sünnete uygun bir tasavvuf anlayışının esas alınacağı vurgusunu içeren söylemiyle tanınmaya başladı. Mevcut şartlarla uyumlu ve dolayısıyla hayli isabetli olan bu söylemle o uzunca bir süredir tasavvuf muhaliflerinin standart argümanlarından olan “bid'atçılık” suçlamasından kurtularak halk nezdinde meşruiyet kazanıp daha rahat hareket etme imkânı bulmayı amaçlamış gibi gözükmektedir.

Şeyh Hamza döneminin ikinci dikkate değer özelliği ise zamanın siyasi otoritesi ile kurup gayet mahirane bir edayla sürdürdüğü yakın ilişkilerdir. Fas krallığının son yıllarda genel olarak sûfillere, özellikle ise Bûdşîşiyye'ye sağladığı destek ve tanıdığı ayrıcalıklar her iki tarafın faydasına olacak tarzda bir ilişkinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.¹⁹ Bunun neticesinde Bûdşîşîliğe mensup kimi isimler bürokrasinin hemen her kademesinde de yer aldıkları gibi bazıları da bakan olarak görevlendirildiler.²⁰ Bu yakınlığın doğal bir uzantısı olarak ülke içinde çeşitli hayır işlerini doğrudan üstlenen Bûdşîşîler eğitimden sağlığa pek çok farklı alanda faaliyet göstermeye başladılar. Bunlara paralel olarak özellikle Avrupa ülkelerinde de dikkat çekici icraatlara imza atan Bûdşîşîler buralarda muhataplarına daha sempatik gözükme amacıyla tarikatın yalnızca Müslümanlara değil gayrimüslimlere de açık olduğunu özellikle vurgulama ihtiyacı hissettiler.²¹ Bütün bunlarla eş zamanlı olarak, İslâm dünyasında faaliyet gösteren türdeşlerine benzer şekilde Bûdşîşîliğe mensup olanlar tarikata intisap eden meş-

¹⁹ Fas krallığının genel olarak sûfillere Bûdşîşiyye'ye verdiği desteğe dair bk. Fakir, İntissar, “The Moroccan Monarchy's Political Agenda for Reviving Sufi Orders”, *Islamic Institutions in Arab States: Mapping the Dynamics of Control, Co-Option and Contention* (ed. Frederic Wehrey) içinde, s. 121-132.

²⁰ Muedini, Fait, *Sponsoring Sufism: How Governments Promote “Mystical Islam in their Domestic and Foreign Policies*, New York 2015, s. 77.

²¹ Bk. Moulay Sidi Mounir Qadiri Boutchichi, “The Importance of Sufism in an Era of Globalisation”, <https://sufiway.net/the-importance-of-sufism-in-an-era-of-globalisation> (erişim 01/08/2022).

hur isimlerin ve entelektüellerin fazlalığını propagandalarında özel olarak kullanmaya özen gösterdiler. Tarikat mensuplarının bu ve benzeri argümanları ülke dâhilinde pozisyonlarını, dışarıda ise tanınırlıklarını takviye etme amacıyla kullandıkları anlaşılmaktadır.²²

Bûdşîşiyye'nin siyasî otoriteyle eşgüdümlü olarak imza attığı icraatlar arasında modern dünya ile kurmaya çalıştığı irtibatın çeşitli düzeylerdeki yansımaları olarak görülmesi gereken beyanlar da bulunmaktadır. Bu doğrultuda örneğin onlara göre tasavvuf dinî ve kültürel hoşgörü, barış, rasyonellik, dinler arası diyalog ve ırksal ve kültürel çeşitlilik gibi değerlerin bütününe ifade ettiğinden modern dünya açısından önem arz eden hümanistik değerlerle tasavvufun modern ruhu ve felsefesi arasında tam bir mutabakat söz konusudur.²³ Bu noktada söz konusu beyanların İslâm dünyasının hemen her köşesinde faaliyet gösteren çeşitli tasavvufî yapıların son dönemlerdeki standardı haline geldiğini hatırlatmakta fayda vardır. Bu itibarla Bûdşîşiyye hemen bütün özellikleri itibarıyla son 30-40 yılda İslâm dünyasında ve de Batı'da popülaritesi gittikçe artan -ya da özellikle arttırılan- tasavvufun kurumsal yapıları olan tarikatların çağdaş dünyada oynamaları uygun görülen rolün ne olduğunu doğru bir şekilde tespit etmeye yaranayan en dikkate değer vaka olarak görülmelidir.

Çağdaş tasavvufî yönelimler kapsamında Fas örneği çerçevesinde ele alınabilecek ve esasen Bûdşîşiyye kaynaklı olan diğer bir oluşum Abdüsselâm Yâsîn (ö. 2012) tarafından temsil edilmektedir. Yâsîn yukarıda kendisinden söz edilen Şeyh Hamzâ'nın babası Şeyh Bel Abbâs'ın (ö. 1972) yetiştirdiği müridlerden biridir. Bununla birlikte Abdüsselâm Yâsîn zamanla tarikat mensuplarının kendisinin ahlâkî olmadığını düşündüğü bazı davranışlarını açıktan tenkit etmeye başladığında Şeyh Hamzâ ile ters düşmüştür. Bundan dolayı o yedi yıl boyunca devam ettiği dergâhtan ayrılmak zorunda kalmıştır. Akabinde Şeyh Hamza'dan tamamen farklı bir yönde ilerleyen Abdüsselâm Yâsîn Bûdşîşiyye'den ayrılarak "Adalet ve İhsân Hareketi"ni kurmuştur. Akabinde 1974 yılında Fas kralı II. Hasan'a hitaben kaleme aldığı "Ya İslâm Ya Tufan" adlı risaleyle Fas'ta tanınır hale gelmiştir. Bura-

²² Bûdşîşiyye hakkında bk. Chih, Rachida, "Sufism, Education and Politics in Contemporary Morocco", *Journal for Islamic Studies*, c. 32, 2012, s. 24-46.

²³ Bekkaoui, Khalid; Larémont, Ricardo René & Rddad, Sadik, "Survey on Moroccan Youth: Perception and Participation in Sufi Orders / Evaluation and Interpretation", *The Journal of the Middle East and Africa*, 2:47-63, 2011, s. 60.

da o kralı İslâm'ın kaidelerine riayet etmeye çağırarak kendisini sert bir dille uyarmıştır. Bunun üzerine Yâsîn üç yıl hapis yattığı gibi "akıl hastalığı" teşhisiyle tedavi altına alınmıştır. 1978 yılından itibaren Abdüsselâm Yâsîn'in camilerde vaaz etmesi de yasaklanmıştır.

Abdüsselâm Yasin'in liderliğini yaptığı oluşumun modern zamanlarda İslâm dünyasında faaliyet gösteren tasavvufî yapılar içerisinde örneklerine az rastlanan iki temel özelliğinden söz edilebilir:

a) Bunlardan birincisi taklitçiliğe ve şekilciliğe karşı çıkıp tecdidde yönelmesidir. Bu itibarla o içinde yetiştiği tarikat ortamındaki bid'at ve hurafelere karşı eleştiri oklarını yöneltir. Bu noktada Yâsîn'i İslâm dünyasındaki muadillerinden ayıran en dikkate değer özellik tarikat muhitlerinde şahit olunan yanlışlıklara karşı çıkarken klasik tasavvufun manevî eğitim usullerini ve bu kapsamda kaleme alınan metinleri son derece önemsemesidir. Bu doğrultuda o örneğin Gazzâlî'nin *İhyâ*'sı hakkında şöyle der:

"... Dolayısıyla kalplerin tedavi pınarını teşkil eden böyle bir eserden kimse seni alıkoymasın."²⁴

b) Abdüsselâm Yâsîn'in ilk dönem zâhidlerinde örneklerine sıklıkla rastlanmakla birlikte tarikatların ortaya çıkışı sonrasında sûfiler arasında pek tesadüf olunmayan bir özelliği ise siyasî otorite karşısında benimsediği net tavidir. İslâm tarihi boyunca ulemânın çeşitli çıkarlar nedeniyle pek yanaşmadığı, sûfilerin ise nâdiren tercih ettikleri bir duruşu esas alan Yâsîn ağır sonuçlar pahasına da olsa hakkı söylemek suretiyle siyasî otoriteyi uyarma vazifesini bir ilke olarak benimsediği gibi pratikte de bunun gereğini yerine getirmiştir.²⁵

Burada ele alınan konu itibarıyla Abdüsselâm Yâsîn ve liderliğini yaptığı "Adalet ve İhsân Hareketi"nin yukarıda sözü edilen tasavvuf karşıtı kesimlerin eleştirileri ekseninde şekillendiği anlaşılmaktadır. Bu itibarla özellikle Batılı entelektüel sûfilerce seslendirilmeye

²⁴ Abdüsselâm Yasin, *Nebevî Yöntem: Eğitim, Yapılanma, Hareket* (trc. M. Beşir Eryarsoy), İstanbul 2016.

²⁵ Abdüsselâm Yâsîn ve liderliğini yaptığı hareket hakkında bk. Chih, Rachida, "Religious Revival (tajdîd) and Politics in Contemporary Morocco: 'The Prophetic Path' of Shaykh Abdessalem Yassine (d. 2012)", *Heirs of the Prophet: Authority and Power in Early Modern and Contemporary Islam. The Prophet Between Doctrine, Literature and Arts: Historical Legacies and Their Unfolding* (ed. Denis Gril, Stefan Reichmuth, Dilek Sarmis) içinde, Leiden, 2021, s. 1-24.

başlanan “tarikatsız tasavvuf” anlayışının²⁶ İslâm dünyasındaki önemli bir temsilcisi durumunda bulunması yanında bunu kurumsal düzeyde savunuyor olması önemlidir. Bu yaklaşımın ilerleyen yıllarda daha fazla taraftar toplaması muhtemel gözükmektedir.

Tasavvuf-siyaset ilişkilerine dair başta Türkiye olmak üzere İslâm dünyasının hemen her bölgesinden birbirine benzer tarzda örnekler sunmak mümkün olmakla birlikte yukarıda zikredilenler genel durumu büyük oranda örnekler niteliktedir.

c) Tasavvufi Yapılara global planlarda biçilen rol:

Özellikle seksenli yıllardan itibaren Amerika merkezli düşünce kuruluşlarının ürettikleri üzerinden global düzeyde çeşitli planlar hazırlayıp bunları hayata geçiren yönetimlerin ilgili dönemde İslâm dünyasında ortaya çıkmaya başlayan ve özellikle gençler arasında hızla taraftar bulan radikal dinî akımlar karşısında dengeleyici olması maksadıyla yine içeriden devreye sokulabilecek en uygun araç olarak tasavvufu gördüklerine ve bu doğrultuda çeşitli faaliyetler gerçekleştirdiklerine dair ciddi düzeyde veri mevcuttur.²⁷ Meşhur 11 Eylül komplosu sonrasında daha da ivme kazanıp Arap baharı masalı ile zirve yapan tasavvufa yönelik manipülatif ilginin profesyonelce kurgulanmış tezahürlerine her geçen gün bir yenisi eklenmektedir.

Bununla birlikte esasen kökleri çok daha önceye dayanan bu anlamdaki tasavvuf istismarının aktüel durumunu bütünüyle aydınlatacak yayınlar henüz gerçekleştirilmiş değildir. Mevcut olanlarda yer alan bilgiler ise ilgili taraflarca çoğu zaman yalanlanmaktadır. Bu kapsamda bir gazete haberine konu olacak derecede şöhret bulan bir örnek olarak uzunca bir süre başta Türkiye olmak üzere birçok ülkedeki Müslümanların gündemini meşgul eden Şeyh Nâzım Kıbrısı'den (ö. 2014) söz edilebilir. 2001 yılında yaşanan 11 Eylül felaketinden kısa bir süre sonra kendisinin Amerika'daki sağ kolu ve damadı olduğu belirtilen Şeyh Hişam Muhammed Kabbani'nin Washington'da düşünce kuruluşu The Nixon Center tarafından düzenlenen "Tasavvufu ve Amerikan politikasındaki potansiyel rolünü anlamak" başlıklı panele

²⁶ Bu meseleye dair mesela bk. Geoffroy, Eric, *Introduction to Sufism, The Inner Path of Islam*, Bloomington 2010, s. 194 vd..

²⁷ Mesela bk. Furlanetto, Elena & Shahi, Deepshikha, “The American Discourse on Sufism: On the Resilience of ‘Mystical Islam’”, *Sufism: A Theoretical Intervention in Global International Relations* (ed. Deepshikha Shahi) içinde, Maryland 2020, s. 161-179.

katılarak burada "ABD başarıya ulaşmak istiyorsa, tasavvufçularla çalışmalıdır" şeklindeki bir görüşü dile getirdiği medyaya yansımıştır.²⁸

Kimliklerini ve asıl hedeflerini bütün boyutlarıyla ortaya koyan çalışmalar henüz mevcut olmamakla birlikte uluslararası düzeyde faaliyet yürüten organizasyonlar ve bunların desteklediği meşhur zevat aslında konuya vâkıf olanlarca bilinmektedirler. Dahası bunların bağlı oldukları yapıların da özellikle belli merkezler tarafından desteklenmekte ve yönlendirilmekte olduğu da artık bir sır değildir. Nitekim son dönemlerde Arap dünyası içerisinde Birleşik Arap Emirlikleri ile Katar'ı temsil ettikleri taraflar arasındaki mücadelede bazı meşhur figürler üzerinden tasavvufun aşındırılmakta olduğunu gösteren yayınlar yapılmaya başlamıştır.²⁹ Bu süreçte ilgili tarafların elinden tuttukları belli isimler sürekli hareket halinde olup büyük çapta reklamları yapılan konferanslar vb. faaliyetler için pek çok farklı ülkede boy göstermektedirler. Hatta zaman zaman özel jetlerle ulaşmaları sağlanan bu "ultra-mükemmil müridler" in (!) faaliyetlerinin geleneksel tasavvufi uygulamalardan hayli uzak olduklarını söylemeye gerek yoktur.³⁰

Bu kapsamda öne çıkarılabilecek en ilginç yapı günümüzde uluslararası düzeyde Habib Ali el-Cifri adıyla tanınan şahsın temsil ettiği Yemen kökenli Aleviyye tarikatıdır. Ali el-Cifri'nin liderliğini yaptığı, merkezi Abu Dabi'de bulunan ve emirlikten maddi destek alan³¹ Müessesetü Tâbe (Tabah Foundation / Tâbe Müessesesi) isimli kuruluşun internet sitesi ve burada geçmişte yapılan yayınlar incelendiğinde hayli ilginç detaylara ulaşmak mümkündür.³² Aynı zamanda yapının aslı amaçlarını ortaya koyan kuruluşa ait bir yayında bizler açısından oldukça tanıdık gelen şu ifadeler yer almaktadır:

"Çağdaş İslâmî söylemi yenileme, İnsanlığın ihtiyaçlarını karşılama, geniş çaplı global toplumumuzda eş zamanlı olarak var olan

²⁸ Bk. *Yeni Şafak*, 26 Ekim 2003.

²⁹ Mesela bk. Warren, David H., *Rivals in the Gulf: Yusuf al-Qaradawi, Abdullah Bin Bayyah, and the Qatar-UAE Contest Over the Arab Spring and the Gulf Crisis*, New York 2021.

³⁰ Bu konuya dair mesela bk. Corbett, Rosemary R., "Anti-Colonial Militants or Liberal Peace Activists? The Role of Private Foundations in Producing Pacifist Sufis During the Cold War", *Modern Sufis and the States, The Politics of Islam in South Asia and Beyond* (ed. Katherine Pratt Ewing & Rosemary R. Corbett) içinde, New York 2020, s. 27-39.

³¹ Al-Deen, Maysaa Shuja, "Yemen's War-torn Rivalries for Religious Education", *Islamic Institutions in Arab States: Mapping the Dynamics of Control, Co-Option and Contention* (ed. Frederic Wehrey) içinde, s. 45

³² Bk. <https://www.tabahfoundation.org/en/> (erişim: 25/06/2022)

farklı toplumlar, dinler ve ırklar arasındaki mesafeleri giderme adına çağdaş İslâmî söylemi yenileme noktasında Tâbe Müessesesi büyük bir ilerleme kaydetmiştir.”³³

Bâ-Alevî ailesinin diğer bir meşhur üyesi olan Habib Ömer b. Hafız’ın faaliyetleri için de yukarıda kullanılan ifadelerin benzerlerini dile getirmek mümkündür. Aynı aileden olan bu iki ismin uluslararası düzeyde icra ettikleri ve büyük kalabalıkları etkiledikleri ve yönlendirdikleri imajı özellikle verilmeye çalışılan faaliyetleri içinde yaşadığımız zaman dilimine özgü olup bunların benzerlerine geçmişte rastlamak mümkün değildir. Popüler yönü itibarıyla sempatik duran bu tür uygulamalarla ilgili olarak şöyle bir yorum yapılmaktadır:

“Bu tür bir uluslar ötesi akım tasavvufu yeniden tanımlamaya, temellerini sağlamlaştırmaya ve onu yeni bir retorik biçiminde takdim etmeye başlamıştır. Habiblerin geniş bir kitlesi, yeni ve tazelenmiş bir varlığı ve Arap dünyasında belirgin bir etkisi var. Geçmişte tasavvufun ayırt edici özelliği dergâhlar, tarikatlar ve müridler iken bu tür faaliyetler çağdaş dünyada tasavvufu yeniden tanıtacaktır.”³⁴

Bütün bunlarla bağlantılı olarak, son birkaç on yıl içerisinde Cezayir, Fas, Ürdün, Azerbaycan, Pakistan vb. Müslüman nüfusun ağırlıklı olduğu ülkelerde sıklıkla ve oldukça fazla sayıdaki katılımıyla icra edilen ve geçmişte emsaline pek rastlanmayan tasavvuf konulu sempozyumların da bu kapsamda değerlendirilmesi gerekmektedir.

d) İslâm dünyasının dâhilinde ya da hâricinde faaliyet gösteren diğer dinî yapılarla muhtelif tarzlardaki irtibatlar:

Bu maddede örnek olarak ele alınacak olan yapı “al-Ahbâş” adıyla tanınmaktadır. Etiyopya doğumlu olan Şeyh Abdullah ibn Muhammed ibn Yusuf el-Habeşî el-Hararî (ö. 2008) bu hareketin kurucu lideridir. Kâdîrîlik ve Ticânîlik gibi tarikatlarla teması olan el-Habeşî nihayet Rifâîlik’le de irtibat kurmuş ve Nakşbendîliğin bazı uygulamalarını benimsemiştir. El-Habeşî Etiyopya’da yaşadığı dönemde

³³ Bk.

https://www.tabahfoundation.org/newsletter/pdfs/1/TabahNewsEn_201009.pdf (erişim: 26/06/2022). Türkiye’de de nispeten tanınan el-Cifrî ve benzerleri ile alakalı eleştirel yazı için bk. <https://www.gzt.com/gercek-hayat/sufilik-adi-altinda-budist-felsefe-3596126> (erişim: 28/06/2022).

³⁴ Bk. Abu Rumman, Muhammad, *Mysteries of the Sufi Path: The Sufi Community in Jordan and its Zawiya, Hadras and Orders*, Amman 2020, s. 107.

Vehhâbîler'le yaşadığı çatışma neticesinde 1947'de ülkesini terk edip birkaç yer dolaştıktan sonra 1950'de Lübnan'a yerleşmiştir. Burada Cem'iyetü'l-Meşârî'i'l-Hayriyyeti'l-İslâmiyye'nin başındaki zâtın 1983 yılındaki vefatının ardından bu yapının liderliğine getirilmiştir. Söz konusu tarihten itibaren adı geçen organizasyon "el-Ahbâş" ismiyle anılır olmuştur. Bu dönemden itibaren el-Habeşî Müslümanlar arasında ciddi tartışmalara neden olan görüşlerini açıklamaya başlamıştır.

El-hebeşî'nin düşünce yapısı Sünnîlik, Şîîlik ve tasavvuftan devşirilen çeşitli unsurların pek de ahenkli olmayan karışımından ibarettir. Bu itibarla İslâm'ın özünde mevcut olduğunu iddia ettiği çoğulculuğa vurgu yapan el-Habeşî'nin görüşleri geleneksel İslâmî anlayışla örtüşmez. İman, Kur'ân, tekfir, sahabe gibi meselelerde o Ehl-i Sünnet'in aksine olan görüşleri savunur. Din ve devletin birbirinden ayrılması gerektiğini iddia eden el-Habeşî bundan dolayı İslâm devleti fikrine de karşı çıkar. El-Habeşî'nin eğitim, faiz, medya, kadın ve bilim gibi güncel İslâmî problemler çerçevesindeki fikirleri de hayli tartışmalıdır. Bu nedenlerden dolayı o Mısır eski müftüsü Ali Cum'a (d. 1952) gibi tasavvuf yanlısı bir isimden Vehhâbîler'e kadar pek çok farklı kesimin eleştirilerine muhatap olmuştur.

İnternet ortamında yer alan bilgilere bakılacak olursa el-Habeşî görüş ve uygulamaları itibariyle "Yeni-Gelenekçi Tasavvufî-Dinî Hareket" (neo-traditionalist sufi religious movement) adıyla anılan gruba dâhildir.³⁵ Bununla birlikte sözü edilen grupla ilişkilendirilen diğer isimlerin özellikleri dikkate alındığında bu yargının doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Tasavvuf tarihinde örneğine pek rastlanmayan türde bir düşünce yapısına sahip olan "el-Ahbâş" hareketinin fikir ve uygulama noktasında hayata geçirdiklerinin esasen mevcut dinî ve siyasî şartların ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Gerek söylem ve gerekse eylem itibariyle geleneksel tarzdaki tasavvufî anlayıştan ciddi şekilde uzak olan bu yapının etki alanının şimdilik pek geniş olmadığı söylenmelidir.³⁶

³⁵ Bk. <https://en.wikipedia.org/wiki/Al-Ahbash> (erişim: 19/07/2022).

³⁶ El-Ahbaş hareketi ve kurucusu hakkında genel bir değerlendirme için bk. Thowhidul Islam, "The Religious Thoughts of Abdullah ibn Muhammad Al-Habashi Al-Harari and the Doctrines and the Politics of Al-Ahbash: An Evaluation" *International Journal of Interreligious and Inrecultural Studies*, 4/2 (October 2021), s. 22-37.

Günümüzde faaliyet gösteren çeşitli tasavvufi oluşumların diğer dinî yapılarla temaslarının ne tür değişim ya da dönüşümlere yol açabileceğinin ilginç örneklerinden biri XIX. asırda Senegal’de bir tarikat olarak ortaya çıkıp zamanla bu özelliğinden uzaklaşmaya başlayan “Layenne” hareketidir. Köken itibariyle Arapça olan Layenne tabiri “Allah’ın adamları” anlamına gelmektedir. Zaman içerisinde temas halinde olduğu Hristiyanlıktan etkiler alan bu hareketin kurucusu kendisini mehdi ve aynı zamanda Hz. Muhammed’in reenkarnasyonu olarak tanıtmaya başlamıştır. Kurucusunun 1909’daki vefatının akabinde yerine geçen oğlu ise Hz. İsa’nın yeniden dünyaya gelmiş hali olduğunu iddia etmiştir. Günümüzde bu yapının mensupları kendilerini “sosyal adalete vurgu yapan İslâmî bir reform hareketi” olarak tanımlamakta söz konusu inançları sürdürmektedirler.³⁷

Dünyanın farklı bölgelerinde boy gösteren ve bir arada yaşadıkları diğer inanç sistemlerine ait fikirlerden etkilenmek suretiyle görüşlerini mütemadiyen yenileme yoluna giden tasavvufi yapılar içerisinde bahse konu hareket en aşırı örneklerden birini oluşturmaktadır. Çağdaş dünyada öne çıkarılan “sosyal adalet” ve “reform” gibi değerlere atfettikleri büyük önem ve kendi kimliklerini bunlar üzerinden tanımlama çabası ise ilgili yapıların klasik anlayışı yetersiz gördükleri anlamına gelmektedir. Geleneksel olanla bağlantıları son derece zayıf olan bu tür oluşumların modern dünyanın görece değerleri üzerinden ve bu doğrultudaki bir dille kendilerini ifade etme kaygıları özel olarak incelenmeyi hak etmektedir.

e) Özellikle Amerika ve Avrupa menşeli yeni dinî hareketlerin (new-age) doğrudan ya da dolaylı tesiri:

XIX. yüzyılın sonuyla XX. asrın ilk yarısında yine Batı’da yaşanan bazı gelişmeler tasavvufi düşünce açısından etkisini günümüzde de sürdüren yeni fikirlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Esasen “New Age” (Yeni Dinî Hareketler) başlığı altında incelenmesi uygun olan ve sayıları her geçen gün artan bu yapılar bazen doğrudan tasavvufi bir oluşum gibi kendilerini tanıtmakta bazen de dernek, vakıf vb. adlar altında faaliyet göstermektedirler. Bu türe dâhil olan yapılar çoğunlukla tasavvufun dilini kullanmak ve tasavvuftan devşirdikleri belli unsurlarla kendi anlayışlarını takviye etmek suretiyle çalışmalarını sürdürmektedirler. Bunlar geleneksel anlamdaki tarikatlarla hiçbir organik bağı bulunmayan, yapısal olarak XX. asrın ikinci yarısında Ba-

³⁷ Bk. Glover, John, “Sufism in Senegal”, *Routledge Handbook on Sufism* (ed. Lloyd Ridgeon) içinde, New York 2020, s. 510-511.

tı'da ortaya çıkmaya başlayan tarikatımsı yapıların ya Türkiye'deki uzantıları ya da Türkiye şartlarına uyarlanmış formları olarak tanımlanabilirler.

Yukarıdaki bilgilerden hareketle İslâm dünyasında faaliyet yürüten tasavvufî yapılanmaların icraatları üzerinden ulaşılan neticeler şöylece özetlenebilir:

a) Bu oluşumlar bir taraftan geleneksel merkezlerindeki klasik faaliyetlerini sürdürürken diğer yandan hem ülke dâhilinde daha önce pek güçlü olmadıkları bölgelere uzanmaya gayret etmekte hem de mevcut oldukları ülkelerin dışındaki coğrafyalarda var olmaya çalışmaktadırlar. Bu noktada daha ziyade ekonomik açıdan güçlü olan Avrupa, Amerika ve Avustralya gibi yerlerin tercih edilmiş olması bilhassa dikkate değerdir.

b) Söz konusu oluşumlar yeni mekânlarında bir taraftan kendi memleketlerinden olan insanlara hitap etmeye çalışırken diğer yandan da mühtediler ve ihtida'ya meyilli kimselere yönelik faaliyetler yürütmekte ve bunu bilhassa önemsemektedirler.

c) Özellikle birden fazla yeni coğrafyada kendilerine hareket alanı açmaya çalışan ilgili yapılar modern dönemin popüler söylemleri üzerinden faaliyetlerini sürdürmeye özen göstermektedirler. "Bütün inançlara saygılı bir anlayışı benimsemek" "dinler arası diyalog" vb. klişeler bu kapsamda ilk akla gelenlerdir.

d) İletişim araçlarının çeşitlenmesi ve bilginin hızlı bir şekilde yayılması nedeniyle dünyanın herhangi bir bölgesinde üretilen bir düşünce İslâm dünyasının en ücra köşelerine oldukça kısa süreler içerisinde ulaşabilmektedir. Bu durumun doğal bir neticesi olarak özellikle tasavvuf alanında faaliyet gösteren kadınlar bilhassa çağdaş feminist hareketlerin de tesiriyle geleneksel tasavvufta istisnâ örneklerinden söz edilebilecek uygulamalara yönelmeye başlamışlardır. Klasik tasavvufta herhangi şeyhin doğrudan değil eşi, kızkardeşi vb. yakınları aracılığıyla tasavvufî terbiyesini üstlendiği kadınlara yönelik irşad faaliyetleri artık kadın şeyhalar / mukaddemeler eliyle gerçekleştirilmeye başlamıştır. Dahası söz konusu şeyhalardan / mukaddemelerden bazıları yalnızca kadınların değil aynı zamanda erkek müridlerin de tasavvufî terbiyesini üstlenir hale gelmişlerdir.³⁸ Bunlar arasında Türki-

³⁸ Bu konuya dair mesela bk. Hill, Joseph, *Wrapping Authority: Women Islamic Leaders in a Sufi Movement in Dakar, Senegal*, Toronto 2018. Ayrıca bk. Abu Rumman, Muhammad, *Mysteries of the Sufi Path: The Sufi Community in Jordan and its Zawiyas, Hadrass and Orders*, s. 323 vd..

ye’de faaliyet gösteren iki isim üzerinde bilhassa durmak gerekmektedir. Dışarıda neşredilen bir çalışmada üst düzeyde reklamları yapılan söz konusu isimlerden biri ile ilgili olarak kullanılan şu ifade hakikati yansıtmaması bir tarafa sözü edilen reklamın arka planına dair dikkate değer ipuçlarını da barındırmaktadır: “Türkiye’nin en saygın manevî üstadlarından biri.”³⁹

Batı’da Tasavvufî Açından Aktüel Durum

Batı insanının bilimsel çalışmalar yoluyla tasavvufia tanışması esasen sömürgecilik faaliyetlerinin başladığı döneme kadar giden ilk oryantalistik teşebbüslerle ilişkilendirilebilirse de mevcut yayınların sınırlı oluşu bu konuda net bir kanaat ortaya koymayı zorlaştırmaktadır. Bilindiği üzere oryantalizmin ilgi alanına giren disiplinlerden biri de tasavvufur ve oryantalistlerin tasavvufa yönelik ilgileri Müslüman dünyanın sömürölmeye başlaması aşamasında ciddi bir ivme kazanmıştır. Bu durumun tabii bir sonucu olarak bu sahada önemli isimler yetişmiş ve nitelikli eserler vücuda getirilmiştir. Bu bağlamda oryantalistlerin ilk zamanlarda çoğunlukla diğer İslâmî ilimler üzerine yaptıkları çalışmaların yanında tasavvufia ilgilendikleri, bu alanı belli bir ihtisas sahası olarak benimsemedikleri görölmektedir.

Nispeten erken bir dönemde tasavvufia tanışan Batı insanının tasavvufun kurumsal yapıları olan tarikatlarla karşılaşması esasen daha önceki zamanlara dayansa da tarikatların Batı’ya taşınması ve bu coğrafyada faaliyet göstermeye başlaması XX. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. Bilhassa Cezayir’in Fransızlar tarafından işgali sürecinde burada kendilerine karşı direnişini organize eden grubun ağırlıklı olarak sûfilerden oluşması ve komutanlıklarını yapan kişinin de esasen bir Kâdirî şeyhi olmasının motive ettiği ilgi bu sonucu hazırlayan sebeplerinden biridir. XX. asrın başlarında önde gelen Avrupalı bir grubun o dönemde bu topraklarda yaygın ve güçlü tarikatlardan biri olan Şâzilîliğe intisap etmesiyle birlikte Batı insanı doğrudan tarikat mensuplarını ve dolayısıyla da tarikatları tanımış oldu.

Kendisini sûfi olarak tanıtır faaliyetlerini bu çerçevede yürütenler içerisinde, XX. asrın başlarında hem Avrupa’da hem de Amerika’da bulunan ve bugün Amerika tasavvufunun en önemli şahsiyetlerinden biri kabul edilen Hindistan kökenli Pir İnayet Han (ö. 1927) et-

³⁹ Bk. Sharify-Funk, Meena; Dickson, William Rory; Xavier, Merin Shobhana, *Contemporary Sufism: Piety, Plotics and Politic Culture*, New York 2018, s. 215.

ki düzeyi bakımından diğerlerinin önünde yer almaktadır. Ona göre “tasavvufun İslâm’dan ya da başka herhangi bir dinden neşet etmiş olduğu düşüncesi doğru olmak zorunda değildir ancak diğer bütün felsefe ve dinlerin esası ve İslâm’ın ruhu olarak adlandırılması kesinlikle doğrudur.” İnayet Han’ın oğlu ve halefi olan Pir Vilayet Han (ö. 2004) kırk yıl boyunca babasının izinden giderek büyük bir gayretle babasından tevarüs ettiği tasavvuf anlayışını yaymaya çalışmıştır. Bu dönemde Amerika topraklarında sûfi kimliğiyle faaliyet gösteren bir diğer mistik Meher Baba’dır (ö. 1969). O kendisini Tanrı’nın insan şeklindeki tezahürü olan “avatar” ve yalnızca bir mürşid değil ilahî aşkın kudreti sayesinde aşkı diriltmek için gönderilmiş bir uyarıcı olarak tanıtmaktaydı. Meher Baba daha önce Zerdüş, Rama, Krişna, Buda, Hz. İsa ve Hz. Muhammed olarak yaşadığını iddia ediyordu. Batı’da tasavvufi kimliğiyle tanınan isimler arasında hayli meşhur olan İdris Şah’ın (ö. 1996) ise tasavvufla irtibatının kaynağı net değildir. Bu grupların gerçekleştirdikleri faaliyetler ve yaptıkları yayınlar sayesinde ciddi kitlelere ulaştıkları ve hatırı sayılır bir kesimi etki altına aldıkları bilinmektedir. Bunların başta liderlerine ait kitapların tercüme edilip yayımlanması olmak üzere çeşitli türden girişimlerle son yıllarda Türkiye’de de aktif bir şekilde tanıtım çalışmaları yaptıklarına şahit olunmaktadır.⁴⁰

Günümüzde Avrupa’da ve Amerika’da İslâm dünyasından göç eden çok sayıdaki Müslüman arasında bulunan sûfiler vasıtasıyla bu coğrafyalarda yer alan çeşitli ülkelere taşınan tarikatlar da mevcuttur. Bunlar çoğunlukla ilgili kimselerin geldikleri yerlerdeki merkezlerle temas halinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Bunların dışında bazı mühtedilerin söz konusu tarikat mensuplarının çalışmaları sayesinde Müslüman olmalarının sonrasında bağımsız olarak dergâhlar açmak suretiyle kendilerine özgü tasavvuf yorumlarını hayata geçirdikleri bilinmektedir. Bunlardan bazıları geleneksel tarzdaki fikir ve uygulamaların dışına çıkmamaya özen gösterirken diğerlerinin ise hem dinî hem de tasavvufî sınırları ciddi düzeyde zorlayan ve hatta zaman zaman bunların dışına çıkan görüşleri dile getirdikleri ve bu doğrultuda çeşitli icraatları hayata geçirdikleri gözlemlenmektedir.

Oldukça varlıklı Fransız kökenli Katolik bir Amerikan ailesinde dünyaya gelen ve Alman asıllı sanat simsarı Heiner Friedrich’le ev-

⁴⁰ Bu konu hakkında bk. Halman, Hugh Talat, “Sufism in the West”, *Voices of Islam* (ed. Vincent J. Cornell) içinde, Westport 2007, s. 169-198; Koltaş, Nurullah, *Amerika’nın Tasavvufu Keshfi*, İstanbul 2018.

lendikten kısa bir süre sonra eşiyle birlikte Müslüman olan Phillippa de Menil (d. 1947) burada zikredilen durumun çok sayıdaki örneklerinden yalnızca bir tanesidir. 1979 yılında Cerrahî tarikatı şeyhlerinden Muzaffer Ozak (ö. 1985) ile tanışmasının akabinde ihtida eden Phillippa de Menil Feriha el-Cerrâhî (Fariha al-Jerrahi) adını alır. Muzaffer Ozak'ın Amerika'daki müridânı arasında yer alan Lex Hixon (Nûr'ül Envâr Cerrahî) (ö. 1995) önderliğinde bir grup Cerrahi Ozak'ın vefatı sonrasında "Nur Ashki Jerrahi Sufi Order"ı kurarlar. Hixon'dan sonra bu grubun liderliğini diğer bir deyişle şeyhliğini artık "Şeyha Fariha Fatima al-Jerrahi" adıyla anılmaya başlayan Feriha el-Cerrâhî üstlenir. Bu grubun New York'taki merkezi Masjid al-Farah (Ferah Camii) adını taşımaktadır. Bu yapının geleneksel tasavvuftan oldukça uzak inanç ve uygulamalara sahip olduğu bilinmektedir.⁴¹

Günümüzde Batı'daki tasavvufî oluşumlar hakkında çalışan uzmanlar mevcut yapıları beyan ettikleri görüşler ve hayata geçirdikleri uygulamalar üzerinden üç gruba ayırarak ele almaktadırlar:

1. İslâmî tarikatlar: Bu kategoridekilerin ortak özelliği şeriate olan bağlılıklarıdır. Kudüslü Sidi Şeyh Muhammed el-Cemal tarafından kurulan Kuzey Amerika'daki Shadhiliyya Sufi Center; Sudan menşeli Burhaniyye tarikatı; Nakşbendî-Hakkânî tarikatı; Çiştî tarikatı; Cerrâhî ve Kâdirî tarikatları bunlar arasında yer alır.

2. Yarı İslâmî tarikatlar: Bu oluşumların çoğunda yola girmek için İslâm'ın gerekli gördüğü ibadetleri yerine getirmek şart değildir. Bununla birlikte bizzat şeyhlerin kendileri genellikle şer'î kurallara riayetkâr olmaya özen gösterirler. Bawa Muhayyiden ve Treshold Society ile Mevlevîler bu gruba dâhildir.

3. İslâmî olmayan oluşumlar ve ekoller: Tasavvufî düşünceyi talim edip sûfî uygulamaları yerine getirmekle birlikte bunların İslâm'la herhangi bir bağları bulunmamaktadır. Bu yapılara mensup olanların büyük çoğunluğu da gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Bunların nazarında tasavvuf İslâm'dan önce de mevcut olan evrensel bir olgudur. Pir Vilayet İlayet Han'ın oğlu Zia İlayet Han'ın kurucusu olduğu Sufi Order International; İlayet Han'ın diğer oğlu Hidayet İlayet Han'ın liderliğini yaptığı International Sufi Movement; İlayet Han'ın müridi ve Şufi Sam olarak tanınan Murshid Samuel Lewis tarafından kurulan Sufi Ruhaniyat International; the Mevlevi Order of

⁴¹ Adı geçen caminin imamının İslam ve Batı hakkındaki görüşleri için bk. Abdul Rauf, Imam Feisal, *What's Right with Islam is What's Right with America*, New York 2005.

America; the Golden Sufi Center; Sufi Foundation of America ve Sufi Reoriented bunlardandır.⁴²

İslâm dünyası dışında kalan ve ağırlıklı olarak Batı'da faaliyet gösteren yapılar bünyesinde geleneksel tasavvufta mevcut olmayan uygulamalar olarak öne çıkarılabilecek hususlar arasında şunlar zikredilebilir:

a) Bu coğrafyalarda faaliyet gösteren yapıların önemli bir bölümü özellikle XX. asrın başlarından itibaren gittikçe ivme kazanan yeni dinî hareketlere (new-age) benzer inançları benimsemeye ve bu doğrultudaki uygulamaları hayata geçirmeye başlamışlardır. Buralarda geçmişte yaşamış olan Mevlana, İbnü'l-Arabî vb. belli tasavvuf büyükleri yalnızca şöhretlerinden istifade amacıyla söylemlerine dâhil edilirler. Zira bunlardan hemen hiçbiri ilgili yapıların mensuplarınca gerçeğe uygun şekilde tanınmaz ve de tanıtılmazlar.

b) Bu yapılara ait kurumlar çoğunlukla "fiziksel, duygusal ve ruhsal sağaltma merkezleri" olarak faaliyet yürütmekte ve bu yönlerini öne çıkararak icraatlarla temayüz etmektedir.

Türkiye Özelinde Durum

Meseleye modern Türkiye Cumhuriyeti özelinde bakıldığında ise bütünüyle yeni şartlara uygun bir durumla karşılaşılır. Zira cumhuriyetin ilanı sonrasında tarikatların yasaklanmasıyla birlikte tasavvufî hayat ekseninde birbirinden farklı yöntemlerin hayata geçirilmeye başlandığı görülür. Bu doğrultuda örneğin:

a) Bazı gruplar yeni durumu içselleştirerek zamanın doğal bir getirisi olarak telakki ettikleri modern şartlara uygun bir tasavvuf anlayışının pekala uyarlanabilir ve uygulanabilir olduğu iddiasıyla kendilerine has bir tavır geliştirirler. Kenan Rifâî (ö. 1950) tarafından temsil edilen ve sonrasında takipçileri eliyle sürdürülen yaklaşım bu durumun en dikkate değer örneği durumundadır.

b) Teklif edilen ikinci yöntem yer altına çekilip geleneksel tarzı yeni bir formda devam ettirme şeklindedir ki günümüz Türkiye'sinde faaliyet gösteren tarikatların çoğunun tercihi bu olmuştur.

c) Üçüncüsü ise Said-i Nursî'nin (ö. 1960) "zaman tarikat zamanı değil, iman kurtarma zamanıdır" şeklindeki meşhur sözüyle

⁴² Schönbeck, Oluf, "Sufism in the USA", *Sufism Today: Heritage and Tradition in the Global Community* (ed. Catharina Raudvere & Leif Stenberg) içinde, New York 2009, s. 179 vd..

somutlaşan tekliftir. Bu yaklaşımın doğal sonucu olarak esasen Nakşî geleneğten beslenen ve büyük oranda ilgili yapıya ait fikir ve uygulamaları tevarüs eden ve zamanla birbirinden uzaklaşan oluşumlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Zaman içerisinde “cemaat” adıyla tanınan bu grupları sevk ve idare edenlerin söylemleri ve bu doğrultudaki tatbikatları modern zamanlara ait yeni bir türe işaret etmesi açısından üzerinde durulmaya değerdir.

Günümüz Türkiye’inde Tasavvufî Oluşumlar ve Belirgin Nitelikleri

Türkiye’de bilhassa seksenli yıllardan itibaren tasavvufî düşünceye dair popüler düzeydeki neşriyat her geçen gün artan bir ivmeyle yaygınlaştığı gibi bu alanla ilgili akademik düzeyde gerçekleştirilen çalışmalar da mühim bir yekun oluşturmaya başlamıştır. Bu durum bir yönüyle olumlu çağrışımlar yapsa da bir başka açıdan tasavvufun tehlikeli sonuçlara gebe yeni bir manipülasyona alet edilmeye çalışıldığıнын işareti olarak alınmalıdır. Bu bağlamda örneğin Mevlânâ ismi üzerinden gidilerek “aşk” konusu etrafında gerçekleştirilen yayınlara bilhassa dikkat çekmek gerekmektedir. Gerek roman gerekse fikir eseri gibi çeşitli türlerde kaleme alınan ve maalesef müelliflerinin kahir ekseriyetinin Mevlânâ’nın eserlerini asıllarından okuma becerisinden dahi yoksun olduğu ilgili neşriyatla gerçekleştirilmeye çalışılanın bilinçli ya da bilinçsiz, “modern bâtınlık” propagandası olduğunu söylemek abartılı bir yaklaşım olmasa gerektir. Bu kapsama dâhil edilmesi gereken bir diğer isim ise Muhyiddin İbnü’l-Arabî’dir. İbnü’l-Arabî’nin eserlerinin birçoğunun sıkıntılı çevirilerini okuyarak tasavvuf uzmanı olduğunu iddia edenlerin sayısının azımsanmayacak düzeyde olduğu söylenmelidir. Yine bu mesele ile alakalı olarak kimi basın-yayın organlarında gerçekleştirilen neşriyatta “tasavvuf” adı altında takdim edilen pek çok hususun aslında birçok açıdan tashihe muhtaç olduğu özellikle ifade edilmelidir.

Günümüz Türkiye’sinde tarikat ya da başka adlar altında faaliyet gösteren ve bir şekilde kendilerini sûfî düşünceyle ilişkilendiren oluşumların çeşitli özellikleri itibarıyla birbirinden ayrışan tasavvuf anlayışları ve bu çerçevedeki beyanları dikkate alındığında ilgili yapılarla alakalı olarak şöyle bir tasnif yapmak mümkün gözükmektedir:

1. Geleneksel yöntemleri esas alanlar,

2. Geleneksel ile modern geleneksel olanın yapısını bozmadan uzlaştırmaya çalışanlar,

3. Geleneksel olanın yöntem itibariyle artık işlevsel olmadığı iddiasıyla yeni yöntemler ihdasına yönelenler,

4. Geleneksel olanla hiçbir şekilde irtibatlandırılması mümkün olmayan nevzuhur yapılar.

Bu tasnifi mevcut söylemler ve uygulamalar ekseninde biraz daha detaylandırmak mümkündür. Buna göre son yıllarda Türkiye’de faaliyet gösteren tasavvufi oluşumlar ve belirgin nitelikleri hakkında şunlar söylenebilir:

a) Kullandıkları dil ve yürüttükleri faaliyetler itibariyle klasik tasavvufi anlayışı devam ettirmeye çalışanlar:

Bunlarla kastedilen özellikle Osmanlı coğrafyası olarak adlandırılan bölgelerde ortaya çıkan ya da İslâm dünyasının başka alanlarında teşekkül edip zamanla Osmanlıların hâkimiyeti altındaki topraklara intikal edenler. Bunlar faaliyetlerini buralarda sürdürerek cumhuriyet döneminde geleneksel manadaki tarikatların orijinal formlarını bozmadan varlıklarını sürdürmeye gayret eden tasavvufi yapılardır. Bu gruba dâhil olanlar zamanın getirilerine hızlı uyum sağlayamamakla birlikte geleneği devam ettirme adına ortaya koydukları çaba nedeniyle önemli bir işlev görmektedirler.

b) Ehl-i sünnet istikametinde bir tasavvuf anlayışına sahip olduklarını ve bunun müdafaasını yaptıklarını iddia edenler:

Özellikle Nakşbendîliğin Hâlidî koluna bağlı olan kesim bu gruba dâhildir. Savundukları bu görüşün kökenleri hayli eski olup İmam Rabbanî (ö. 1034/1624) tarafından Şîlik muhalifi beyanlarında güçlü bir tonda dile getirilerek Nakşîliğin umdeleri arasına sokulmuş; Hâlid-i Bağdâdî ile birlikte Vehhâbîlik karşıtı mücadelede daha da etkin bir şekilde kullanılmıştır. İslâm dünyasının hemen her tarafında temsilcileri bulunan bu kesimin bulundukları bölgelerde siyasetle ve de ticaretle olan yoğun ilişkileri hareket tarzlarını ve dolayısıyla da söylemlerinin muhtevasını şekillendirmektedir.

c) Gelenekselci/Tradisyonalist akıma mensup olanlar:

Bir tarikat olmamakla birlikte en az onlar kadar etkin olan bu akımın mensupları yaklaşık bir asırdan beri tasavvufi dünyanın içerisinde faaliyet yürütmektedirler. 1970’li yıllardan itibaren Türkiye’deki entelektüel muhitlerde tanınmaya başlamakla birlikte bilhassa Rene Guenon (ö. 1951) ve Seyyid Hüseyin Nasr’ın eserlerinin yoğun bir şekilde Türkçeye çevrilmesi sonrasında Türkiye’de genel manada ilgi odağı olup taraftar bulmaya başlamışlardır. Bunlara göre kendi görüş-

lerini benimseyen Müslümanların hareket tarzı siyaset kulisleri ve miting meydanları değil küçük halkalardan oluşan ilim ve irfan meclisleridir. Dolayısıyla modern ideoloji ve "izm"lerin gerek modern Batı gerekse İslâm dünyasındaki modernist eğilimler sebebiyle ortaya çıkarıldığı meseleler ancak İslâm metafiziğine dayalı çözümlerle aşılabılır. Bu yüzden İslâm toplumundaki temel meseleleri yalnızca içten dışa bir diriliş hamlesi çözebilir. Böyle olduğu için onlar dıştan içe dayatılan XIX. ve XX. yüzyıldaki solcu devrimcileri örnek alan bir ıslah fikrini değil, içten dışa tezahürlerini gösteren bir "tecdîd" fikrini benimserler. Ayrıca bu ekole mensup mütefekkirlerin geleneğin merkezinde genelde tasavvufu, özelde de İbnü'l-Arabî'nin eserlerinde dile gelen vahdet-i vücûd metafiziğini gördükleri bilinmektedir. Bu sayede İbnü'l-Arabî'nin gelenekselci söylem içerisinde yepyeni bir ifade tarzına bürünmüş olduğu ve söylemin bütün ana fikirleriyle bütünleşmiş bir tarzda XX. asrın buhranlı insanına bilgece konuşmaya başladığı iddia edilmektedir.

d) Tasavvufun dilini kullanarak birtakım New Age tarzı anlayışları, Uzak Doğu inançlarını vb. sahte kimliklerle pazarlamaya çalışanlar:

Bu gruba dâhil olanlar faaliyetlerini çeşitli dernek, vakıf, hayır kuruluşu vb. adıyla yürütmeyi tercih ettiklerinden çoğu zaman asıl kimlikleri gizli ya da gölgede kalır. Bunların nazarında tasavvuf özgün bir dinî yorum biçimi olmaktan ziyade modern çağın Batı kaynaklı demokrasi, hümanizm, insan hakları, eşitlik, çevrecilik vb. değerlerini bünyesinde barındıran özgün bir olguyu ifade eder. Dolayısıyla sûfilerin savunduklarının özünde aynı olduğu şeklindeki görüş bu kesimin söylemlerinin en dikkate değer yönünü oluşturur. Fikirlerini yayma noktasında tasavvufun dilini kullanmaları ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Yûnus Emre ve Hacı Bektâş-ı Velî gibi meşhur sûfi şahsiyetleri ön plana çıkarmaları bu amaca matuftur.

Bilhassa farklı dinî ve felsefî geleneklerden beslenmekle birlikte kendilerini özellikle Melâmî olarak tanıtan grupların önemli bir kesiminin bu kategoriye dâhil edilmesi uygundur.

e) Tasavvuf istismarına dayalı mistik oluşumlar:

Bu gruba dâhil olanların asıl kimlikleri ve gayeleri halen bütün boyutlarıyla ortaya konulabilmiş değildir. Bununla birlikte bunlar çoğunlukla tasavvufa özgü zeminde hareket ederek ve tasavvufi kavramları kullanarak fikirlerini yaymaya çalışırlar. Bunların tasavvufla olan irtibatları genel olarak popüler tasavvufi inançlara yönelik halkın te-

veccühünü istismar ve sûfî söylemin gücünden istifade boyutuyla sınırlıdır. Söz konusu popüler inançlar içerisinde tasavvufun yayılım döneminde ağırlığını fazlaca hissettiren “kerâmet” ve “mehdinin kimliği ve zuhuru” “evliyânın dünyevî ve uhrevî tasarrufu” vb. bunların halka yönelik propagandalarında en sık müracaat ettikleri işlevsel araçlar durumundadır. Adnan Oktar’ın liderliğini yaptığı yapı burada sözü edilen grubu örneklemektedir.

Türkiye Özelinde Aktüel Tasavvufi Oluşumların Geleneksel Tarzdaki Muadillerinden Ayrıştıkları Noktalar ve İlgili Eleştiriler

Özellikle son yarım asır içerisinde tasavvuf alanında yaşanan değişim ve dönüşümlerin neticeleri ile bunlara yönelik olarak gerek tasavvufi hayat içerisinde gerekse dışarıdan yapılan eleştiriler şu şekilde toparlanabilir:

a) Siyaset alanıyla geçmiştekinden hayli farklı tarzlarda ilişki biçimleri geliştirmek ve bunu gayet meşru bir uygulamaymış gibi açıkça ilan etmek:

Bu noktada en sıkıntılı ve ayrıştırmacı uygulamalardan biri belli tasavvufi grupların genel ya da yerel seçimler arefesinde destekleyecekleri partiyi gazetelerde ve internette ilanlar yayınlamak suretiyle açıklamalarıdır. Bu tercih ilgili yapıların hem kendi müntesiplerini hem de genel olarak halkın belli bir kesimini arzu ettikleri doğrultuda yönlendirmeyi amaçlamaktadır. Böylesi yöntemler her iki taraf adına kısa vadede kârlı gibi gözükmeyle birlikte uzun vadede yalnızca tasavvufa değil genel olarak İslâm’a zarar vermesi kaçınılmazdır.

b) Siyaset alanıyla kurulan karşılıklı çıkara dayalı ilişkinin tabii bir uzantısı olarak ilgili tasavvufi yapıların ciddi düzeyde sermaye birikimi gerektiren ticarî faaliyetlerin içine girmeye başlamaları:

Mevcut tasavvufi oluşumlardan birçoğunun geçmişteki muadillerinden tamamen farklı bir tarzda ekonomik faaliyetlere yöneldikleri bilinmektedir. Dahası bunlar yalnızca ulusal çapta değil uluslararası düzeyde sanayi ve ticaretle meşgul olmaya başlamışlardır. Bu durum esasen dinî-manevî alanla alakalı hususlarla meşgul olması öngörülen söz konusu yapıların bunun tam aksine dünyevî hedeflere odaklanan çok uluslu şirketleri ya da holdingleri andırır hale getirmiştir.

c) Müşidlerin müntesiplerle doğrudan irtibatından ziyade ikinci, üçüncü, dördüncü dereceden şahıslar eliyle eğitimlerinin sürdürülme çalışılması:

Geleneksel anlamdaki tasavvufî terbiye sistemi mürşidle müridin doğrudan irtibatını / birlikteliğini gerekli kılan düzenlemeler ortaya koymuştur. Arzu edilen neticenin gerçekleşmesi böylesi bir birlik-teliğin mevcudiyetine bağlı görülmüştür. Oysa alana ilgi duyanların, bir başka ifadeyle tâliblerin sayısının hızla arttığı ya da mürşid ile mürid arasındaki coğrafi mesafenin fazla olduğu gibi gerekçelerle aslında ehil olmadığı aşikâr olan pek çok aracı şahsiyetle bu iş kotarılmaya çalışılmaktadır. Böylesi durumların yol açtığı sıkıntıların neler olduğunu ya da olabileceğini alanın uzmanları bilmektedirler. Nitelikten ziyade niceliğe odaklanan bu tür uygulamaların amacı kesinlikle bireyin manevî anlamdaki ilerleyişini ve ahlakî yönden dönüşümünü sağlamak değildir. Burada asıl hedef yapıya bağlı olanların, bir başka deyişle kontrol edilip arzu edilen amaçlar doğrultusunda yönlendirilmesi hedeflenen kitlenin sayısının olabildiğince yüksek olmasını sağlamaktır. Bu durumun yetkiyi elinde bulunduranlar açısından temin edeceği faydalar ise sayılamayacak kadar çoktur.

d) Bireysel ve doğrudan intisaplar yerine hayli kalabalık kitleler halinde toplu bağlanma törenleri ve zikir âyinleri düzenlemek:

Özellikle Senegal, Nijerya vb. Ticânîliğin yaygın olduğu coğrafyalarda gerçekleştirilen bu tarz kitlesel uygulamalar gittikçe yaygınlaşmaya başlamıştır. Muhtemelen dışarıdaki örneklerle özenen Türkiye’deki bazı grupların da benzer icraatlara imza attıkları görülmektedir.⁴³ Bunlar esasen işin özünden uzaklaşma ve bir tür gövde gösterisi olarak değerlendirilmelidir.

e) On-line intisap törenleri organize ederek, ulaşım imkanı kısıtlı uzak bölgelerden kalabalıkları organizasyon ağına dâhil etmek.⁴⁴ Genelde mistik geleneklerin, özelde ise tasavvufî terbiye sisteminin gerekleri göz ardı edilerek hayata geçirilen bu uygulama da modern iletişim araçlarının bazı sûfi gruplar tarafından özel hedefler doğrultusunda kullanımına ilginç bir örnek oluşturmaktadır.

f) Tarikatların kendilerini, faaliyetlerini, ticarî kuruluşlarının icraatlarını, meşhur müntesiplerinin çalışmalarını vb. tanıtmak ve de bu yolla daha fazla muhataba ulaşmak amacıyla muhtelif türde medya araçlarını yoğun şekilde kullanmaya yönelmeleri. “Şeyh uçmaz, mürid

⁴³ Yakın zamanda sahtekârlığı ve sapkınlığı tescil edilen bir isme bağlı bir kalabalığın Çorum’da gerçekleştirdiği böylesi bir gösteri için bk. <https://www.odatv4.com/guncel/stadyumda-zikir-cektiler-1006141200-60002> (erişim: 15/05/2022).

⁴⁴ Bu tarz bir uygulama için mesela bk. <https://naqshbandi.org/the-tariqa/initiation/> (erişim: 10/06/2022)

uçurur” şeklindeki özdeyişin modern zamanlarda yine sözde tasavvuf erbabı tarafından tersyüz edilmesine dair bir başka örnek olarak da bu durum zikreilebilir.

Buna karşılık belli tasavvufi oluşumların doğrudan siyaset, ekonomi vb. alanlara ilgi göstermeleri ve aslî vazifelerinden ziyade bu işlerle meşgul olmaya başlamaları sebebiyle özellikle bazı Batılı sûfi entelektüeller ve âlimler ciddi eleştiriler yapmaya başlamışlardır. Onların nazaran tarikatlardan önce ve de bu yapıların dışında da var zaten olması tarikatlar olmadan da tasavvuf pekala varlığını sürdürebilir. Kaldı ki hakiki bir mürid yalnızca sınırlı sayıdaki müridi doğrudan gözetimi altında bulundurmamak suretiyle manevî anlamda eğitip arzu edilen nitelikleri kazanmalarını sağlayabilir.⁴⁵ Burada ifade edilen görüş Batılılara münhasır olmayıp genel olarak İslâm dünyasında, özelde ise Türkiye’de bu tarz kanaatler yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Dolayısıyla böylesi bir gelişme tarikatların zemininin bizzat tarikat mensupları tarafından hızlı bir şekilde aşındırıldığına işaret etmektedir.

Kaynaklar

Abdul Rauf, Imam Feisal, *What’s Right with Islam is What’s Right with America*, New York 2005.

Abdusselâm Yasin, *Nebevî Yöntem: Eğitim, Yapılanma, Hareket* (trc. M. Beşir Eryarsoy), İstanbul 2016.

Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* (thk. Enes Muhammed Adnan eş-Şerfâvî), Cidde 2017.

Abu Rumman, Muhammad, *Mysteries of the Sufi Path: The Sufi Community in Jordan and its Zawiyas, Hadras and Orders*, Amman 2020.

Ahmad, Aziz, *Studies in Islamic Culture in the Indian Environment*, Oxford 1964.

Al-Deen, Maysaa Shuja, “Yemen’s War-torn Rivalries for Religious Education”, *Islamic Institutions in Arab States: Mapping the Dynamics of Control, Co-Option and Contention* (ed. Frederic Wehrey) içinde, s. 33-52.

Algar, Hamid, “Nakşebendî Tarihinin Siyasî Boyutları”, *Nakşebendilik* (haz. A. Cüneyd Köksal), İstanbul 2007, s. 61-96.

Bekkaoui, Khalid; Larémont, Ricardo René & Rddad, Sadik, “Survey on Moroccan Youth: Perception and Participation in Sufi Orders / Evaluation

⁴⁵ Bk. Leccese, Francesco Alfonso, “Islam, universal Sufism, counterculture movements and Traditional Sufi networks”, *Routledge Handbook of Islam and West* (ed. Roberto Tottoli) içinde, New York 2022, s. 325 (314-328)

and Interpretation”, *The Journal of the Middle East and Africa*, 2, 2011, s. 47-63.

Chih, Rachida, “Sufism, Education and Politics in Contemporary Morocco”, *Journal for Islamic Studies*, c. 32, 2012, s. 24-46.

Chih, Rachida, “Religious Revival (tajdîd) and Politics in Contemporary Morocco: ‘The Prophetic Path’ of Shaykh Abdessalem Yassine (d. 2012)”, *Heirs of the Prophet: Authority and Power in Early Modern and Contemporary Islam. The Prophet Between Doctrine, Literature and Arts: Historical Legacies and Their Unfolding* (ed. Denis Gril, Stefan Reichmuth, Dilek Sarmis) içinde, Leiden, 2021, s. 1-24.

Corbett, Rosemary R., “Anti-Colonial Militants or Liberal Peace Activists? The Role of Private Foundations in Producing Pacifist Sufis During the Cold War”, *Modern Sufis and the States, The Politics of Islam in South Asia and Beyond* (ed. Katherine Pratt Ewing & Rosemary R. Corbett) içinde, New York 2020, s. 27-39.

Çift, Salih ve dğr. (ed.), *Tarihten Günümüze Sufi-Siyaset İlişkileri: Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*, İstanbul 2020.

Fakir, İntissar, “The Moroccan Monarchy’s Political Agenda for Reviving Sufi Orders”, *Islamic Institutions in Arab States: Mapping the Dynamics of Control, Co-Option and Contention* (ed. Frederic Wehrey) içinde, s. 121-132.

Fazlur Rahman, *Islam*, London 1966.

Furlanetto, Elena & Shahi, Deepshikha, “The American Discourse on Sufism: On the Resilience of ‘Mystical Islam’”, *Sufism: A Theoretical Intervention in Global International Relations* (ed. Deepshikha Shahi) içinde, Maryland 2020, s. 161-179.

Geoffroy, Eric, *Introduction to Sufism, The Inner Path of Islam*, Bloomington 2010.

Glover, John, “Sufism in Senegal”, *Routledge Handbook on Sufism* (ed. Lloyd Ridgeon) içinde, New York 2020, s. 501-513.

Halman, Hugh Talat, “Sufism in the West”, *Voices of Islam* (ed. Vincent J. Cornell) içinde, Westport 2007, s. 169-198.

Hill, Joseph, *Wrapping Authority: Women Islamic Leaders in a Sufi Movement in Dakar, Senegal*, Toronto 2018.

el-Hücvîrî, Ali b. Osman el-Cüllâbî, *Keşfu’l-mahcûb Hakikat Bilgisi* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1982.

Knysh, Alexander, *Islamic Mysticism: A Short History*, Leiden 2000.

Koltaş, Nurullah, *Amerika’nın Tasavvufu Keşfi*, İstanbul 2018.

Lawrence, Bruce B., “Sufism and Neo-Sufism”, *The New Cambridge History of Islam* (ed. Robert W. Hefner) içinde, Cambridge 2010, s. 355-384.

Leccese, Francesco Alfonso, "İslam, universal Sufism, counterculture movements and Traditional Sufi networks", *Routledge Handbook of Islam and West* (ed. Roberto Tottoli) içinde, New York 2022, s. 314-328.

Martin, Bradford G., *Sömürgeciliğe Karşı Afrika'da Sûfî Direniş* (trc. Fatih tatlılıoğlu), İstanbul 1988.

Moulay Sidi Mounir Qadiri Boutchichi, "The Importance of Sufism in an Era of Globalisation", <https://sufiway.net/the-importance-of-sufism-in-an-era-of-globalisation> (erişim 01/08/2022).

Muedini, Fait, *Sponsoring Sufism: How Governments Promote "Mystical Islam" in their Domestic and Foreign Policies*, New York 2015.

Muslu, Ramazan, *Emîr Abdülkâdir el-Cezâirî, Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul 2011.

Özköse, Kadir, *Sûfî Davetten Devlete, Osman b. Fûdî ve Sokoto Hali-feliği*, İstanbul 2004.

Paret, Rudi, *The Study of Arabic and Islam at German Universities, German Orientalists Since Theodor Nöldeke*, Wiesbaden 1968.

Sharify-Funk, Meena; Dickson, William Rory; Xavier, Merin Shobhana, *Contemporary Sufism: Piety, Plotics and Politic Culture*, New York 2018.

Siddikî, Mazharuddîn, *İslâm Dünyasında Modernist Düşünce*, (trc. Murat Fırat, Göksel Korkmaz), İstanbul 1990.

Thowhidul Islam, "The Religious Thoughts of Abdullah ibn Muham-mad Al-Habashi Al-Harari and the Doctrines and the Politics of Al-Ahbash: An Evaluation" *International Journal of Interreligious and Inrecultural Studies*, 4/2 (October 2021), s. 22-37.

Voll, John O, "Contemporary Sufism and Current Social Theory", *Sufism and the 'Modern' in Islam* (ed. Martin van Bruinessen, Julia Day Howell) içinde, New York 2007, s. 281-298.

Yüksel, Emrullah, "Birgivi", *DİA*, VI, 191-194.

Warren, David H., *Rivals in the Gulf: Yusuf al-Qaradawi, Abdullah Bin Bayyah, and the Qatar-UAE Contest Over the Arab Spring and the Gulf Crisis*, New York 2021.

İnternet Kaynakları

<https://sufiway.net/the-importance-of-sufism-in-an-era-of-globalisation> (erişim 01/08/2022).

<https://www.tabahfoundation.org/en/> (erişim: 25/06/2022).

https://www.tabahfoundation.org/newsletter/pdfs/1/TabahNewsEn_20

(erişim: 26/06/2022). <https://www.gzt.com/gercek-hayat/sufilik-adi-1009.pdf> altinda-budist-felsefe-3596126 (erişim: 28/06/2022).

(erişim: 19/07/2022).<https://en.wikipedia.org/wiki/Al-Ahbash>

<https://www.odatv4.com/guncel/stadyumda-zikir-cektiler->

(erişim: 15/05/2022).1006141200-60002

(erişim: 10/06/2022)<https://naqshbandi.org/the-tariqa/initiation/>